

ארנסט טולר

אהובה ליאון

ולכתוב. כלי כתיבה מובחרים לתאו הוא כותב לאור נר מתחת לשולחנו המכוסה בשמיכה. ב-1924, בצאתו מן הכלא הוא מוצא גרמניה שונה מזו שהכיר ואשר בה תפס מקום מרכזי כל-כך. שיר לעג וסימאאות אנטישמיות מוטחים בפניו. אני בן שלוש, שערי אפור, אינו עיף... הוא כותב, מוכן שוב להיאבק על עקרונותיו. אכזבתו הגדולה נגרמת נוכח שאננותם והתחסדותם של חכריו, לה הוא נותן ביטוי במחזהו "הופ לה! אנחנו חיים". ושוב מצפוני אינו מניח לו להסתפק בכתיבה והוא נרתם לפעולות פוליטיות. הוא מבקר את הקומוניסטים וטוען שהם מתייחסים להמון כאל רכוש הפרטי; ואת השמאלנים רצה לער מן האופטימיזם הילדותי שלהם שמונע בעדם מלראות את הקטטורופה הנאצית המתקרבת. הימין קורא לו "קולטורבל-שביק" והשמאל מטיח בפניו את הכינוי "בעל אידיאולוגיה מטושטשת". ואמנם כאשר פותח פיסקטור את תיאורו ומציג את "הופ לה! אנחנו חיים" מתגלעים ויכוחים קשים בינו לבין טולר. פיסקטור שפנה עורף לאקספרסיוניזם טען שההודעות והפרובוקציה אינן מספיקות יותר, וכדי להילחם בפאשיזם צריך תיאורן מגויס. הוא מצא שסוף מחזהו של טולר הוא דפטיסטי; איבוד עצמו לדעת של הגיבור הוא הכרה במבוי סתום, בחוסר אונים הגובל באנרכיה, ואילו צו השעה דורש סוף אופטימי, לחם.

בלל שריפת הרייכסטאג פורצים לביתו אנשי סיס כדי לרצחו, אבל טולר נמצא בסיבוב הרצאה בשחיץ ורק ספריו נשרפים לעיני המון היסטרי משתולל. זוהי תחילת הגלות. טולר אינו חוד לגרמניה. הוא אינו אומר נואש ונוסע בכל אירופה ממשיך בעקבותיו ובאזהרותיו מפני הנאציזם. ב-1933, בקונגרס "הפאן-קלוב" ביוגוסלביה כשהוא מתריע על טרור המחשבה ורדיפת בני אדם בגרמניה, עחובות את האולם במחאה לא רק המשלחת הגרמנית אלא גם הצרפתית והשווייצרית. איש לא מתייחס ברצינות לאזהרותיו. ב-1936, בפרוץ מרד פרנקו בספרד, ולאחר שחת-נפצה עוד שליחות פוליטית הוא יוצא למסע הרצאות ברחבי ארצות-ברית ומזהיר מפני העומד לבוא — אין חד לדבריו. הוא חי בניו-יורק וממשיך לכתוב מחזות, אך אינו מצליח להביא לידי הצגה את "פיטור הול" שגיבורו מתקומם לבדו נגד הידיקטטורה של היטלר. הוא מתפרנס מכתבת תסריטים למג.מ.

טולר חי את חייו גיבורי, הוא הרגיש כמו "הינק-מן" אשר בפיו הוא שם את המשפט: "למי שאין כוח לחלום אין כוח לחיות, ולי אין כוח לח-לום...". וכמו קארל תומאס, גיבור "הופ לה! אנחנו חיים!" שאיבד את עצמו לדעת כי לא הצליח לצאת מהמבוך שאליו נקלע עקב ההתפתחות ההיסטורית האבסורדית של המאורעות, גם טולר שם קץ לחייו ב-21 במאי 1939 מתוך יאוש ואין אונים.

כפי שהזכרנו, גברה בשנים האחרונות הסקרנות לגבי האקספרסיוניסטים הגרמנים ולאחרונה התחילו להציג שוב את מחזותיו של טולר. אחד המחזאים הצעירים החשובים ביותר בגרמניה היום, טנקרד דורסט, שנפעם מן העושר ביצירתו ובאישיותו של ארנסט טולר ומתוך מחאה על כי תוצאות תקופתו חוזרות על עצמן בימינו, כתב מחזה בשם "טולר" שהועלה באיטליה ע"י פטריס שרו והוצג בכל רחבי אירופה.

בתשובה על מכתבו של סטפן צווייג כתב טולר: "... דבריו על 'הינקמן' נגעו לליבי ואני מודה לך מאוד. כתבתי אותו בתקופה בה פיקקתי באפשרויות האורש שמציעה המהפכה הסוציא-לית. מגבלותיה הן טראגיות כי טבע האדם חזק מרצונו הפרטי ומרצון החברה גם יחד. תמיד יהיו אנשים אשר כאבם יישאר ללא פתרון, ולכן לעולם לא יהיה סוף לטרגדיה..."

שתון 77

שנה א'

גליונות 6-1 ניתן להשיג במחיר 40 ל"י. ת.ד. 16452

שנים האחרונות נעשים בעולם מחקרים רבים במטרה לשפוך אור על ההישגים של האקספרסיוניזם הגרמני — הישגים שבשנות העשרים היו נועזים גם בהשואה לנעשה בתחום האמנות העכשווית. אחד ממייסדי הזרם האקספרסיוניסטי, ואשר כ-רבים אחרים נשכח, הוא המחזאי ארנסט טולר. בשנות העשרים היה טולר לאגדה ופרסומו עלה בהרבה על זה של ברטולד ברכט, שהשפיע ממנו והזדהה אתו. מחזותיו ניתרגמו ל-27 שפות, ואחד מהם "הופ לה! אנחנו חיים!" שהוצג בבימויו של פיסקטור עורר סערות רוחות המוות. אגב, כמעט כל מחזותיו של טולר זכו לתגובות מנוגדות בגרמניה של אז.

טולר, כמו סארטר, לא הסתפק בכתיבה. הוא לא היה מסוגל לשבת בחיבוק ידיים נוכח עליית הפאשיזם שאך מעטים הבחינו בה. הוא נאבק בכל האמצעים העומדים לרשותו, אך אזהרותיו נשארו ללא תגובה. טולר השתתף גם במלחמת האזרחים בספרד, ועשה לניעור דעת הקהל בעו-לם. הוא שיכנע את רוזבלט בארצות-ברית ואת נציגי ממשלות באירופה לגייס תרומות ועזרה כדי ש-ספרד לא תיפול בידי פרנקו. הוא היה אחד מאנשי הרוח הבולטים ביותר באירופה באותה תקופה.

אין זאת כי החרם על גרמניה בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה לא הבחין בין הסופרים משתפי-הפעולה עם הנאצים לבין אלו שהיו קורבנותיהם. והרשימה ארוכה: פול קורנפולד וולטר הנסקלבר (ניספו במחנה הריכוז בלודז'), קרל אורנשטיין (התאבד לאחר שברח מהנאצים בצרפת), ארנו נאדל (התאבד במחנה ריכוז), אלפרד הולדנשטיין (התאבד במרתפי העיניים של הגסטאפו), ועוד... ועוד... דור שלם של אנשי רוח אשר מצפונם לא הניח להם לשתוק ואשר יצירתם נקטעה בראשיתה.

טולר, כברכט, פיסקטור ואחרים הצליח להימלט מהנאצים, אבל הוא לא הצליח להמשיך ולחיות. כשפרצה מלחמת העולם השנייה, ב-1939, שם קץ לחייו בבית המלון שבו גר בניו-יורק, (מאוחר יותר איבד עצמו לדעת גם ידירו סטפן צווייג).

ארנסט טולר נולד בגרמניה בשנת 1893 למשפחת סוחרים יהודים, אך היה מרוחק מהיהדות, ומבחי-נה פורמלית פרש מהקהילה היהודית (כמו קורט טובולסקי ואחרים שדגלו בקומוניסטיזם). בשנת 1914 עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הוא מפסיק את לימודי הפילוסופיה ומתגייס ל-צבא, הוא נפצע ומשתחרר אחרי שנתיים. חוויות החזית עשו אותו פציפיסט מושבע והוא מקדיש את כל זמנו לזעקה נגד המשך המלחמה. הוא כותב מאמרים, שירים וכרוזים פציפיסטיים אותם הוא מפיץ בעצמו באוניברסיטאות, בתי-חרושת ואפילו בשערי מחנות צבא.

ב-1918, עם סיום המלחמה פורצת מהפכת הנפל ברחבי גרמניה. באחת ממהומות הדמים נרצחים ר. לוקסמבורג וק. ליבקנכט. טולר מצטרף למפלגה הסוציאליסטית בראשותו של קורט אייזנר שהתנגד למלחמה עוד לפני שהיא פרצה. באחת מהפגנות דמים אלה נורה למחית גם קורט אייזנר. במפלגה שורת אנדרלמוסיה נוראה. טולר שמטבעו שנה פוליטיקה מנסה לתוך בין מנהיגיה. בכורח הנסי-בות הוא מוצא את עצמו, נגד רצונו, בראש המפלגה.

ב-1919 הוא נעצר על פעילותו הפוליטית ונדרן למחוא. רק בעקבות מחאות ועצומות של אנשי-רוח בעולם כולו ועדותם של תומאס מאן, רומן רולן, קארל האופטמן, ואחרים במשפטו — דנים אותו לחמש שנות מאסר בלבד.

מתוך מחזותיו שכתב בבית הסוהר, החשובים ביותר הם: "אנשי ההמון" (Massenmensch) — 1921, "מכונת הסערה" (Maschinenstürmer) — 1922 ו"הינקמן" — 1923; באותה שנה, 1923! כבר חזוה את עליית היטלר וכתב גם את הקומדיה "ווסן ללא כבלים" שג-י בורה הוא ספר שעלה לגדולה — סביר להניח כי צ'אפלין השפיע ממנה כשיצר את "הדיקטטור הגדול".

עם תחילת מאסרו מוצג בברלין מחזהו "המפנה" "Die Wandlung" המחזה זוכה להצלחה מסחררת ובעקבותיה מוענקת חנינה לטולר, אך הוא מתנה את קבלתה בחנינתם של חבריו שנעצרו יחד אתו. בקשתו נדחת והוא מרצה בבית הסוהר חמש שנים תמימות בתנאים קשים, אין מאפשרים לו לצאת מתאו או לקבל ביקורים, נאסר עליו לקרוא

ואדומה, שמע פולט רחש וכאשר יצא החוצה, עמדה יולונגול לא הרחק מן הבקתה. היא עמדה ערומה וצחקה, היא עשתה לו סימן שמראנגו-מראנגו שלח אותה. נד פולט רצה לדעת למה. יולונגול דיברה אליו באנגלית-פיגית ואמרה: פוק, מיסטר? נד פולט השתהה. הוא בחן את גופה הערום של יולונגול וענה: נו פוק יולונגול. עכשיו הייתה יולונגול. היא עמדה תוהה, החזיקה ראשה במצודד והביטה כלפי מעלה, אל נד פולט. היא לא הבינה ושאלה שוב: נו פוק?

נד פולט לא רצה לעזור למרצין גולדמן בביקוש האלוהים. מחשבות על אלוהים ועל מוות עשו לו חושך על הנשמה. לכן חיפש ידידים בעולם, כדי שיהיה לו מעט אור. היו לו ידידים בכל מקום שבו שהה: ביפן, ביוהנסבורג, בעיר העתיקה בירושלים וגם בעזה. הוא כתב מכתבים לכולם. חבל שלא ענו לו. היה עוזר להם להגיע לאוסטרליה ויחד עימם היה מתיישב על שטח קרקע שבו האדמה פוריה והטבע חם, ואם לא ארמה פוריה, — היו קונים ארמה לעומק, עד מרכז האדמה, ואת הזהב שהיו מוצאים שם, היו מחלקים בין עניים. ירדות וזהב. זה צילצל אמיתי ויפה.

את פיטר גרטון לא מצאו ביארה-בנקס. גם האיש הזקן, האנרכיסט לא היה שם. נד פולט שאל אצל באי הפארק ומאחד מהם נודע לו כי זה זמן מה שהאיש הזקן ומלווהו היחיד חדלו לבוא ליארה-בנקס. היה זה סימן לרולידר כי פיטר גרטון היה מלווהו של האיש הזקן. זה התאים להעלמותו של פיטר גרטון מדי שבת וראשון ממדרגות בית העם. היה עליהם למצוא את כתובתה של התנועה האנרכיסטית במלבורן, כדי לעלות על עקבותיו של פיטר גרטון. בינתיים חיפשו כולם את חדר-המתים בעיר.

גם בחדר-המתים לא מצאו את פיטר גרטון. רולידר לא האמין שפיטר גרטון נספה ונד פולט חיפש בינתיים את ידיו לשעבר, שריפא את עיניו, ד"ר אורדיי. כאשר נד פולט התעורר פעם ועמד להתאבד, הוא פגש את ד"ר אורדיי שהביאו לביתו, נתן לו אוכל, ריפא את עיניו והניא אותו להתאבדות.

כאשר מצא נד פולט את ד"ר אורדיי, הוא מצא גם את פיטר גרטון. נד פולט חיפש את ירדו הוותיק, כדי שירפא את עיניה של נינה בצלאל, אך ד"ר אורדיי כבר לא ריפא עיניים. הוא ריפא נשמות. ד"ר אורדיי היה אותו איש זקן עם זקן לבן, דליל, שהטיף לאנשים בפארק העירוני יארה-בנקס, להסיר מעל עצמם עול מלכות ולחיות חופשיים בעולם. ופיטר גרטון היה חסידו היחיד והוא נשא את הדגל האנרכיסטי ואת הכיסא שמעליו הטיף ד"ר אורדיי. עתה, כאשר מצא נד פולט את שניהם בדירת-עליה ברובע-עוני בעיר, שכב ד"ר אורדיי במיטה וגסס ופיטר גרטון טיפל בו. נד פולט הכיר בקושי באיש הזקן את ד"ר אורדיי של פעם, ואילו ד"ר אורדיי כבר לא היה מסוגל להכיר או לזכור מישו. נד פולט לא הראה את עצמו לעיני פיטר גרטון, אך אצל הבצלאלים בבית סיפר כיצד ישב פיטר גרטון על מעקה המיטה והשקה את הזקן בכפיות תה. זאת ראה נד פולט כאשר הכניס ראשו אל חדר-העליה, כי הכניסה לא היתה מבעד לדלת, אלא דרך פתח מרובע ברצפה. מתחת לעליה היתה פעם אורווה. הסוס כבר לא היה. העליה נשארה, וכן הסולם כדי לטפס למעלה. הפתח היה פתוח ולא היה צורך להקיש. וכאשר נד פולט עלה בסולם ותקע ראשו, הוא ראה את פיטר גרטון, את המטה, את הגוסס. שבועות רבים חשש נד פולט עד שמצא את המקום. תחילה שאל אצל עשירי העיר, כי אז, כאשר ד"ר אורדיי הביא את נד פולט אל ביתו, הוא היה עשיר מאוד ואדוק. קתולי עם ירושות של תארים רמים במשפחה מדורי דורות. נד זכר את אשתו האצילה, את שתי בנותיו והבן, ועתה, לאחר עשרים שנה שכב ד"ר אורדיי על גבי סמרטוטים וגסס, ופיטר גרטון מנסה להלגימו כפיות תה ביד רועדת.

נד פולט לא רצה לחכות אפילו לילה אחד. בצלאל בצלאל הסיעם לשם במכוניתו: את רולידר, נד פולט, מרצין גולדמן. הם העבירו את ד"ר אורדיי לבית-חולים פרטי. כמה ימים ישבו לידו עד שגועש. ובכית העלמין היו הם המלווים היחידים. הם הובילו את הארון בעגלת-פלטפורמה בעלת שני גלגלים גדולים. זה לא נראה כלווייה, אלא כטיול של חמישה-שישה ידידים בגן נאה, עם שדרות ומלאכים. פיטר גרטון מסר לד"ר אורדיי בקבר את הדגל שהיה נושא כל שבת וראשון ביארה-בנקס, ולאחר שכבר נוצרה תלוית של עפר, הוא כרע על ברכיו ונשק את האדמה שכיסתה את ידיו. פיטורי טיט דבקו לשפתיו כאשר קם. הוא לקח אבן והניחה למראשותיו של ד"ר אורדיי, ואחר-כך המשיך להניח מסביב אבנים נוספות. גם האחרים סיעו לו והקיפו את התלוית במסגרת של אבנים. לאחר מכן עמדו החורשו. אז אמר מרצין גולדמן שישנו שיר ביידיש שהיה מתאים לאומרו על קברו של אדם כפי שהיה ד"ר אורדיי. האחרים חיכו והוא החל להגיד לאט מאוד, כיוון שנד פולט ופיטר גרטון לא הבינו את המלים, והם רצו לומר יחד עימו. הוא קרא שורה והם חזרו אחריו:

הו, ידידים טובים —

הו, ידידים טובים,

כאשר אמות —

כאשר אמות,

שאו אל קברי —

שאו אל קברי,

את דגלנו —

את דגלנו...

בדרך מבית הקברות, במכוניתו של בצלאל בצלאל חזר פיטר גרטון על מילות השיר ששמע ליד הקבר. לאחר שמרצין גולדמן תרגם לו את המלים וקרא לו את השיר כולו, למד פיטר גרטון שורות בודדות. "אשיר לעם מתוך הקבר" — דיקלם את המלים היידיש במבטא אנגלי, והוא גמר אומר, שכאשר יבוא לישראל, ילמד יידיש, כדי להבין את הקדיש שאמר מרצין גולדמן ליד קברו של ד"ר אורדיי. אולם, כאשר בא פיטר גרטון לישראל, הוא הלך קודם עם גלשונו אל חופי הרחצה וחיפש גלים גבוהים כדי לרכב על הים. בינתיים בדרך מבית-הקברות, עבר בצלאל ליד בית-החרושת שלו ונתן לפיטר גרטון מתנה לדרך — חליפה חדשה. את בגדו הקרוע לקח פיטר עימו, בחבילה תחת בית השחי.

גם מרצין גולדמן העניק לפיטר גרטון מתנה: ספרו על תולדות הצמר באוסטרליה. הוא רצה להפוך גם אותו למבקש-אלוהים, שימלא את שליחותו בישראל. לכן הביאו לפגישת החוג. אותו ערב, כאשר נסעו לשם, ירד גשם. הם ישבו בפנינת החשמלית הריקה כמעט ושוחחו על אלוהים. מרצין גולדמן לקח עימו עוגת גבינה, כדי שיהיה קינוח לאחר הפגישת. הוא נתן לפיטר גרטון להחזיק את העוגה כי הוא עצמו היה זקוק ליידיש חופשיות בעת הדיבור. מתוך דבריו התקבל שהוא שואף להשתחרר משגרה, מרעיונות מקובלים, מרגשות מוכנים — כי כל זה אחו בו כמו בכלא. היה עליו לצאת מן הכלא, כדי למצוא את האמת. פיטר גרטון שורות בודדות. "אשיר לעם מתוך הקבר" — דיקלם את המלים היידיש במבטא משל: פעם בישראל, בדרך לסדום, הוא ראה מבעד לחלון האוטובוס, באופק הרחוק, ציפור שחורה במעופה. ציפור בודדת במדבר — אמר הוא אז אל עצמו והמראה הסב לו מיד נהפכה הציפור לבדואי. אדם בודד במדבר — אמר הוא אל עצמו והמראה הסב לו עצב. זה הביאו לחשוב כיצד לגרש את העצב ולהחזיר את השמחה. להפוך את הבדואי שוב לציפור. על כך עבד מרצין גולדמן על עצמו. העולם הוא מדבר, האדם — בדואי. על הבדואי להיות שוב ציפור.

כאשר שמע זאת פיטר גרטון, הוא הניח לאט את עוגת הגבינה בחיקו, הראה בשתי ידיו על עצמו ואמר, שמומן הוא כבר נעשה ציפור ●

מיידיש: יהודה גור-אריה